

Cserniczkó István: Államok, nyelvek, államnyelvek: nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867–2010). Budapest, Gondolat Kiadó, 2013, 575 p.

Azt a régiót, melyet ma Kárpátaljaként ismerünk, számos legenda övezi, noha a különböző tudományterületek meglehetősen nagy tudáskészletet halmoztak fel róla, s ezek az ismeretek folyamatosan gyarapodnak. A mindössze 12 800 négyzetkilométeren legalább kilenc nyelvvel (ruszin, ukrán, magyar, jiddis, cigány, német, román, szlovák, orosz), három írásrendszerrel (latin, cirill és héber) találkozhatunk. Cserniczkó István legújabb monográfiája, amely *Államok, nyelvek, államnyelvek:*

nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867–2010) címmel 2013-ban jelent meg a budapesti Gondolat Kiadó gondozásában, az ebben a régióban alkalmazott nyelvpolitikai törekvések történetét mutatja be csaknem 600 oldal terjedelemben. A szerző a beregszászi II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola oktatója, az intézményen belül működő nyelvészeti kutatóműhely, a Hodinka Antal Intézet alapító vezetője, a szociolingvisztikai kutatások úttörője Kárpátalján, a kárpátaljai magyar társasnyelvészeti iskola létrehozója.

A terjedelmes kötet jól áttekinthető részekre tagolódik, ábrák és képek sokasága segíti a megértést, a tájékozódást, s azt is, hogy az olvasó újabb és újabb lendületet kapjon az olvasás folytatásához. A szerző végigvezeti az olvasót Kárpátalja nyelvpolitika-történetén a 19. század utolsó harmadától napjainkig, és közben szinte megtanítja megérteni ennek a kis földrajzi területnek azokat a sajátosságait, amelyek a mindenkori hatalom képviselői számára központi kérdéssé tették a hivatalos és a vernakuláris nyelvek kezelését ebben a periférikus, gazdaságilag erősen elmaradott, ám stratégiaileg mégis fontos régióban.

Az előszóban a szerző megfogalmazza azokat a dilemmáit, melyek a kötet tervezése, szerkesztése közben merültek fel benne, és sorra veszi azokat a kompromisszumokat, amelyeket meg kellett kötnie ahhoz, hogy megszülessen a könyv. Ily kompromisszum volt például a kutatás földrajzi és időbeli kereteinek kijelölése. A vívódó szerző, aki semmilyen elemzést, kutatást nem tart lezártnak, hanem egy szakasznak – jelentőségét pedig ítélje meg a felhasználó –, üdítő és külön figyelemre méltó jelenség.

A kötet tárgya a ma Kárpátaljaként ismert régiónak többé-kevésbé megfeleltethető területre 1867 és 2010 között vonatkoztatott különböző állami nyelvpolitikai gyakorlatok bemutatása. Az olvasó számára megdöbbentő lehet, hogy bár számos nemzetiség és nyelv él hagyományosan a mai Kárpátalja területén, az itt élők jelentős része csak anyanyelvén kommunikációképes. A legutóbbi, 2001-es ukrán census adatai szerint például a kárpátaljaiak 63%-a vallotta egynyelvűnek magát. A világ országaiban megszokott gyakorlatokkal ellen-

tétben a mai Kárpátalján nincs igazi közös nyelv: „egyetlen olyan nyelv sincs, melyet – kortól, lakóhelytől, iskolázottságtól és nemzetiségtől függetlenül – mindenki ismerne a régióban.” (37. p.) S hogy mi ennek az oka? A bevezető fejezet azzal zárul, hogy a szerző azt ígéri: ennek is utánajár könyvében.

A következő fejezetekben – miután megismerteti az olvasót azzal, mi is a nyelvpolitika, s meggyőzően érvel amellett, hogy a nyelvpolitikát nem lehet kikerülni – a 19. század utolsó harmadától a 20. század utolsó évtizedéig, a Monarchiától a Szovjetunió felbomlásáig mutatja be a régióban alkalmazott nyelvpolitikai törekvéseket. Az egyes történelmi korszakok történéseinek bemutatása azonos logikát követ. Előbb az adott ország főbb nyelvpolitikai jellemzőit ismerjük meg röviden, majd konkrétan a vizsgált régióban érvényesített eseményeit, törekvéseit, a mögöttük álló ideológiai, társadalmi, gazdasági és politikai célokat tárja elé.

A dualista Magyarországon a jogszabályok korabeli viszonylatban nemzetközi mércével is kedvező nyelvi jogokat biztosítottak a kisebbségek számára, ám a gyakorlatban a magyar nemzet térnyerése, a magyar nyelv pozícióinak erősítése, a kisebbségek asszimiláció felé terelése volt hangsúlyos. A Csehszlovák Köztársasághoz került régióban a kisebbségi nyelvek nyilvános használatára akkor nyílt mód, ha egy bírósági közigazgatási egység területén belül a kisebbség képviselői elérték a 20%-os arányt. Ahol a kisebbség aránya meghaladta a 75%-ot, a járási képviselő-testületek dokumentumait nem volt kötelező államnyelven is kiadni, csak ha ezt valamelyik képviselő szükségesnek tartotta.

Amikor a vidék 1938-ban részben, 1939-ben pedig teljesen visszakerült Magyarországhoz, a régióban érvényesített nyelvpolitika legfőbb célja a terület megtartása volt. Ezt a stratégiai célt szolgálta a szomszédos szláv nyelvektől önálló ruszin irodalmi nyelv gondolatának pártfogolása, az önálló ruszin nemzeti identitás erőteljes támogatása, a hivatalos kétnyelvűség bevezetése, a helyi szláv művelődésre fordított kiemelt állami figyelem.

Ezt követően a szovjet birodalom nyugati idegvégződése lett Kárpátalja, az itt élők pedig

a szovjet népek családjának tagjaivá váltak. A soknemzetiségű Szovjetunióban az orosz nyelv volt a domináns, a nemzetek közötti érintkezés nyelve, első nyelv az egyenlők között. A szovjet módra értelmezett internacionalizmusban és nyelvi egyenjogúságban a kisebbségi nyelvek az eszközei voltak annak, hogy a társadalom valamennyi szegmenséhez eljussanak a mindent uraló kommunista párt ideológiai útmutatásai, propagandaanyagai, az orosz pedig a társadalmi érvényesülés egyik legfontosabb eszközévé vált.

A soron következő fejezet az 1991 és 2010 közötti két évtized ukrainai nyelvpolitikájának áttekintése. Az alapos elemzés bemutatja, miért is oly összetett a területét, gazdasági nehézségeit, nemzetiségi és nyelvi problémáit a Szovjetuniótól örökölt Ukrajna nyelvi helyzete. Az is kiderül a fejezetből, hogy bár számos kisebb-nagyobb korszakhatár különíthető el a vizsgált perióduson belül, az ukrainai nyelvpolitika fő célja mindvégig a konfliktusok elkerülése, illetve elkenődése, a status quo fenntartása volt, s ezt szolgálta az ország második elnöke, Leonyid Kucsma által „kétirányú vektor” politikának nevezett nyelvpolitikai irányvonal is, melynek lényege, hogy mindenki kap gesztusokat, hogy aztán valójában ne történjék semmi érdemleges. A narancsos forradalom után hatalomra jutott erők ezzel a gyakorlattal szakítottak, amikor az ukránosítást tették meg legfőbb nyelvpolitikai céljuknak, nem törődve az ország közel felének ellenállásával.

A történelmi szempontú nyelvpolitikai összefoglalót követően foglalkozik a szerző a nyelvpolitikának a nyelvoktatásra, a nyelvelsajátításra gyakorolt közvetlen és közvetett hatásaival. Itt kapunk válaszokat azokra a bevezetőben felvetett problémákra, hogy miért nincs közös nyelv ma Kárpátalján, és miért van az, hogy a kárpátaljai magyarok túlnyomó többsége nem, vagy csak alig beszél annak az országnak az államnyelvét, melynek polgára. Cserniczkó úgy látja, hogy az elmúlt közel másfél évszázad állam- és államnyelvváltásainak, az épp aktuális államnyelv oktatásának megszervezése körüli problémáknak, illetve az elavult nyelvpedagógiai szemléletnek és módszereknek a következménye ez az áldatlan állapot.

A kötetnek egyik nagy erőssége, hogy a szerző nem elégszik meg a puszta leírással: kutatási eredményeit megpróbálja kontextusba helyezni, nemzetközi összefüggésrendszerben láttatni, s kísérletet tesz arra is, hogy összetételekkel érzékeltesse, miben más vagy épp mely téren hasonló a régióban az egyes korszakokban alkalmazott nyelvpolitika elmélete és gyakorlata más korszakokhoz, országokhoz, nyelvpolitikákhoz képest. Képet kapunk arról is, milyen a kárpátaljai magyar közösség nyelvpolitikai helyzete, összehasonlítva a Magyarországgal szomszédos országokban élő más magyar kisebbségek helyzetével. Azért is figyelemre méltó ez a fajta többdimenziós megközelítés, mert hozzájárulhat ahhoz a ködoszlató munkához, amely ki akarja ragadni Kárpátalját az említett legendai környezetből, és kizárólag tudományos mércével mér. Ezt erősíti, hogy a szerző igen széleskörűen tájékozott és tájékoztat az által, hogy a magyar nyelvű szakirodalom mellett angol, német, orosz, ukrán, ruszin, cseh és szlovák forrásokat, szakirodalmi munkákat is felhasznál. A kárpátaljai magyar társadalomtudományokban szokatlan módon Cserniczkó nem törekszik kizárólagos értelmezésre, hanem árnyaltan, több szempontból próbálja körüljárni a szűkebb és tágabb térség egyik legkényesebb problémáját: a nyelv és a nyelvpolitika kérdéskörét.

Legalább ennyire szokatlan az is, hogy az elemzés végén – annak ellenére, hogy a szubjektív előszó részben arról szól, miért nem készít majd ilyet a szerző – Cserniczkó összefoglalja, hogyan látja a kárpátaljai magyar közösség nyelvi helyzetének kedvező irányba történő befolyásolásának esélyeit és lehetőségeit, milyen problémákat és feladatokat lát e téren. A szerző elsősorban az oktatásban látja azt a kitörési pontot, melynek átszervezése, hatékonyabbá tétele révén a kárpátaljai magyar közösség képes lehet szembenézni a 21. századi kihívásokkal. Nem titkolja el azonban azt sem, hogy számos politikai, strukturális és szakmai problémát kell(ene) leküzdeni ahhoz, hogy a magyar oktatási vertikum valóban magas színvonalon és hatékonyan szolgálja a közösség érdekeit Kárpátalján.

A monográfia talán legizgalmasabb része a befejező fejezet. A cím (*Összefoglalás*) kissé

megettévesztő. A fejezet ugyanis nem csupán szintézisbe foglalja mindazt, amit az előző 500 oldalon olvashattunk, hanem további értelmezési kereteket nyújt, párhuzamokat von, tanulságokat fogalmaz meg. Nyelv és politika összefüggéseinek, a nyelv társadalmi beágyazottságának, a nyelvre rakódott és különböző célokot szolgáló ideológiáknak, a nyelvpolitika elméleti és gyakorlati oldalának olyan összefoglalása ez a kötet rész, amely bármely magyar egyetem, főiskola nyelvpolitika és szociolingvisztika kurzusán kötelező olvasmány lehetne.

A kötetet záró körülbelül 700 tételes bibliográfia igazolja, hogy a szerző alaposan tanulmányozta kutatási témájának szakirodalmát, nem meglepő hát, hogy a szemfüles olvasó apróbb hibákat találhat benne.

Az 575 oldalas kiadvány olvasását nagyban megkönnyíti a szerző igazán olvasmányos stílusa, a számtalan helyen előre- és visszautaló jegyzetelés, a sok-sok térkép, táblázat, ábra, és persze azok az illusztrációk (fényképek, korabeli dokumentumok, levelezőlapok, postai bélyegek, hivatali bélyegzők, űrlapok, nyomtatványok), amelyek alátámasztják, szemléltetik a szerző állításait. Dicséretes, hogy a kötetből nem spórolták ki a név- és tárgymutatót.

Az egyes történelmi korszakokat jellemző ellentmondásosság, a problémás és vitás kérdések tárgyilagos hangvételű, hiteles dokumentumokra támaszkodó, az okokra mélységeiben rávilágító bemutatása és az interdisciplináris elemzés mellett ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy a cigányokról és a roma nyelvvaltozatokról, valamint a zsidókról és a jiddisről viszonylag kevés szó esik a kötetben.

A különböző történelmi államoknak a régió területéhez kapcsolódó (direkt és indirekt módon kifejtett) nyelvpolitikájának alapos áttekintése arra döbent rá az olvasót, hogy a politika nyelvekre, nyelvhasználatra vonatkozó hatását komolyan, súlyához mérten kell tanulmányozni. A nyelvpolitika és a mögötte álló ideológiák figyelmen kívül hagyása visszafordíthatatlan károkat okozhat a kisebbségi közösségek nyelvhasználatában, oktatásában, nyelvük és kultúrájuk megőrzésében. A hatalomgyakorlásnak, az autonómia illúziójá-

nak és az asszimilációs törekvéseknek a különböző megvalósulásait történelmi koronként és államonként ismerhetjük meg Cserniczkó István kötetében, amely hasznos olvasmánya lehet számos szakterület művelőinek: a nyelvpolitikával, a kárpátaljai többnyelvűséggel és nyelvoktatással foglalkozó kutatóknak éppúgy, mint a ruszinok nyelvi és nyelvpolitikai helyzetével foglalkozó szlavistáknak, vagy éppen a nemzeti identitással, Kárpátalja múltjával foglalkozó történészeknek.

Bátyi Szilvia